

ETHIEK EN MODERNE VOORTPLANTINGSTECHNIEKEN

door

Frits de Lange

Wie van de afgelopen veertig jaar een tijdbeeld wilde schetsen, beschreef de ontwikkeling van de kernfysica: wie een kroniek in de komende decennia wil schrijven, wende zich tot de biologie. Kosmische vernietiging en cellulaire levensontplooiing, kernwapens en reageerbuisbaby's, massadood en individuele geboorte — niets lijkt verder uit elkaar te liggen. Maar in werkelijkheid wordt er weer een bladzijde omgeslagen in het ene boek dat Techniek heet.

Na de Verenigde Staten is Frankrijk het land waar de moderne voortplantingstechnieken het meest worden toegepast. In Vitro Fertilisatie is de techniek waarbij een bevruchting tussen een vrouwelijke eicel en een mannelijke zaadcel buiten het lichaam (in vitro) tot stand wordt gebracht, waarna de ontstane vrucht wordt (terug) geplaatst in de baarmoeder. Zo'n 1000 kinderen zijn intussen in Frankrijk door middel van deze techniek geboren. De situatie in dat land is in meerdere opzichten uniek. De eerste 'reageerbuisbaby' werd weliswaar niet daar, maar in Engeland geboren. In 1978 kwam daar Louise Brown ter wereld, met als 'vaders' P. Edwards en R. Steptoe. Maar nadat in 1982 het eerste Franse kind, Amandine, via dezelfde methode ter wereld kwam, heeft de techniek in dat land een grote vlucht genomen. In 110 klinieken wordt de IVF nu gepraktiseerd, een brede ethische discussie is op gang gebracht en wetgeving is in voorbereiding.

Vanuit medisch gezichtspunt gaat het bij IVF om een behandeling voor een echtpaar dat graag kinderen wenst en waarbij de gebreken onvruchtbaarheid technisch wordt omzeild en opgeheven. In dit opzicht ligt de techniek die wordt toegepast in het verlengde van de maatschappelijk geaccepteerde onvruchtbaarheidsbehandelingen en is het slechts een kwestie van tijd voordat IVF als medische handeling in z'n geheel in het ziekenfonds wordt opgenomen.

Maar er zit meer aan vast. Men hoeft geen kardinaal Ratzinger te heten en op conservatief-katholieke wijze elk menselijk ingrijpen in de door God geschapen verbanden tussen seksualiteit, voortplanting en huwelijk categorisch af te wijzen (zo de Vaticaanse Instructie 'Over de Waardigheid van de Voortplanting' van maart 1987), om in te zien dat deze techniek levensgrote vragen voor de ethiek oplevert, die men niet in een handomdraai beantwoordt. Welke instellingen mogen de behandeling uitvoeren? Wie bepaalt de behandeling? Wie komen er voor behandeling in aanmerking? Alleen heterosexuele (getrouwd?) echtparen of ook, met geslachtsdelen van derden, lesbische paren en alleenstaande vrouwen? Of wellicht ook homo-sexuele paren of alleenstaande mannen met behulp van een 'geleende' baarmoeder? En als het draagmoederschap wordt toegestaan, in welke vorm? Commercieel of niet-commercieel? En op welke indicatie? Medisch of ook sociaal? (In verband met

een carrière zou men bijv. geen zwangerschap kunnen 'gebruiken'). En op welke indicatie wordt trouwens IVF toegestaan? Medisch (geconstateerde onvruchtbaarheid) of ook sociaal (kind van een bepaalde sekse of met een bepaalde kleur)? En wat gebeurt er met de overgeproduceerde geslachtscellen? Invruchten? Hoelang? Hoeveel eicellen moeten bevrucht worden? En hoeveel teruggeplaatst? Wat gebeurt er met de embryo's die over zijn? Vernietigen? Ook invruchten? Weggeven? Wat is de morele en juridische status van een embryo eigenlijk? Is het een mens-in-wording of is het een ding? Van wie is het? Mag het onderzocht worden? Zo ja, welk onderzoek is toegestaan? En mag je embryo's maken alleen voor onderzoek? En hoe lang mag je het in leven houden?

Ziedaar een greep uit de vragen die opdoemen, en die in een nummer van *Wetenschap en Samenleving* (Storm in vitro, 1987/6, 20 v.) schematisch bij elkaar zijn gezet. Wat als onvruchtbaarheidsbehandeling begon eindigt met mogelijke consequenties, die de grondvesten van ons mens-zijn, onze culturele waarden en onze maatschappelijke verhoudingen omver zouden kunnen werpen.

Jacques Testart

De vrouwenarts Patrick Steptoe en de wetenschappelijk onderzoeker Robert Edwards publiceerden hun bevindingen die leidden tot de geboorte van de eerste IVF-baby in 'Een kwestie van leven. Het verhaal van de eerste reageerbuisbaby door de artsen zelf verteld' (Veen, Utrecht, 1980). De bioloog Jacques Testart, die aan de wieg van de Franse Amandine stond, deed in 1984 hetzelfde met 'De Léopoldine au bébé-spectacle' (Complexe, Paris). Hoewel evenals zijn Engelse voorbeeld met talent geschreven, leek het boek toch een overbodige imitatie vanaf het vaste land. Maar dat Testart allesbehalve epigoon is, zelfs integendeel een veel interessanter man dan zijn Engelse collega's, bewees hij ondertussen.

Terwijl Edwards en Steptoe van hun verslag een soort ideologische verantwoording maken van hun voortplantingstechnologie, en ethiek daarbij maar een vervelend, hen in hun wetenschappelijke roeping hinderend obstakel achten, stelt Testart, nadat hij van de roes van zijn succes gekomen is, kritische vragen aan zichzelf als onderzoeker. Nadat de t.v.-lampen rond zijn 'bébé-spectacle' waren gedoofd, zette hij zich opnieuw aan de schrijftafel. Twee jaar na zijn eerste relaas verscheen in 1986 een volledig herschreven versie van zijn boek als 'L'Oeuf transparent' (Flammarion), intussen bekrond met de onderscheiding van het best geschreven Franse essay van dat jaar. Behalve een diepgaande inleiding van de filosoof Michel Serres (ik kom daar tot slot nog op terug) en een hoofdstuk waarin Testart zijn twijfels verwoordt over de waarde van een medische technologie in dienst van de mythe van voortgang, is aan het eerste, met Entdeckungsfreude geschreven verslag van Amandine nu o.a. ook een persoonlijke gelofte toegevoegd: 'Ik geloof dat het ogenblik gekomen is om een pauze in te lassen, het ogenblik waarop de onderzoeker zichzelf beperkingen moet opleggen. (...) Ik, onderzoeker, op het terrein van de voortplantingstechniek, heb besloten om te stoppen. Niet met dat onderzoek dat er op uit is nog beter te doen wat we tot nog toe deden, maar met dat soort

onderzoek dat bezig is een radicale transformatie van de menselijke persoon te bewerkstelligen' (33). Testart roept ook zijn collega-onderzoekers op tot een moratorium in het erfelijkheidsonderzoek, voorzover daarbij de genetische identiteit van de mens voorwerp van manipulatie wordt. Hij beset dat hij een ultra-minoritaire positie temidden van zijn vakgenoten in gaat nemen, en neemt op de koop toe dat het prestige van zijn laboratorium zal dalen. Maar de logica en de dynamiek van de wetenschappelijke ontwikkeling is voor hem een eigensortige, die niet gelijk staat aan blinde progressie. 'Ik eis ook een logica van de niet-ontdekking op, een ethiek van de non-research. Dat men ophoudt de indruk te wekken dat het onderzoek neutraal zou zijn en dat alleen de toepassingen als goed of slecht gekwalificeerd moeten worden' (34).

Testart is met zijn bekentens en oproep een unicum. Représentant en buitenbeentje ineen, gewaardeerd als vooraanstaand onderzoeker en verguisd als hinderend criticus van de technieken die hij zelf mee heeft helpen ontwikkelen.

Voor de moralisten is hij teveel technicus. Iemand die graag toegeeft dat hij wordt gefascineerd door zijn werk, dat er iets magisch zit in de IVF, dat hem de rillingen over de rug lopen als hij voor de reageerbuis staat. De eerste proeven in het Franse IVF-project zijn met zijn eigen sperma gedaan, want voor hem is een eicel die bevrucht wordt om te proberen 'hors l'humanité'. Ook Testart neemt in dit verband de bij biologen geliefde (en bijv. ook door de Nederlandse Gezondheidsraad gebruikte), maar juridisch en ethisch dubieuze aanduiding pre-embryo over, zonder daarbij bedenkingen te hebben. Testart schrijft gedreven over zijn werk, en al ontkeint hij dat er in hem een 'monomaniakale mol' (de term is van Albert Einstein) zou steken, die blind aan zijn gangetje graaft, toch geeft hij toe een tikkelte bezeten van zijn vak te zijn. Met het beeld van de moderne bioloog als een soort dr. Frankenstein rekent hij af; wetenschappers zijn eerder anonieme leden van een onderzoeksteam. Maar eerder en sneller te willen zijn dan een ander team levert toch een zelfde soort gedrevenheid op. Testart knoopt zijn witte jas open, om te laten zien dat daaronder een mannenhart zit, met zijn ambities en emoties, gevoel ook voor de 'esthetische' kant van de wetenschappelijke praktijk.

Zo verhaalt hij van een klinische operatie waarbij een embryo weer in de baarmoeder van de vrouw wordt ingeplant. De operatiezaal is kil en koud. Testart, met twee assistenten, dempt het licht. Aan kaarsen wordt gedacht, maar men durft het niet aan. Een radio-casseterecorder speelt zachtjes klassieke muziek. De vrouw bij wie de implantatie plaats vindt ontsparst zich. Een assistent houdt haar hand vast. Er heerst een sfeer 'nog mystieker dan in een kerk op kerstavond'. Zodra Testart heeft vastgesteld dat de bevruchte eicel de catheter heeft verlaten om zich in de baarmoederwand te gaan nestelen, zegt hij zachtjes: 'Madame, u bent zwanger!' Zij lacht, en wanneer zij haar echtgenoot even later weer opzoekt, zegt ze: 'Ik heb met die drie de liefde bedreven' (72 v.).

De Franse geneticus Jérôme Lejeune gruwde zo van deze passage dat hij haar als biologische pornografie onder de aandacht van paus Johannes Paulus II bracht (*Le Monde*, 12/10/87). Die daar waarschijnlijk een reden te meer

voor zijn onverbiddelijk neen tegen de IVF-techniek in zal hebben gevonden. Voor de ethici teveel bioloog, voor de biologen echter is Testart teveel moralist. Een onderzoeker, die, zoals hij in zijn boek doet, erkent dat het Amandine-project slechts vanuit wetenschappelijke interesse is opgezet, en dat de geneeskundige toepassing als onvruchtbaarheidsbehandeling slechts als medische dekmantel daarbij fungeerde, klapt uit de school en schendt de beroepscode. Een collega van Testart, dr. Jacqueline Mandelbaum: 'Ik verbaas me over de vorm die Jacques Testart uitkiest voor zijn bedenkingen. We zijn helemaal op de hoogte van de ethische problemen en van de gevaren van het eugenisme die door onze collega aan de orde zijn gesteld.' Is Testart niet een tikkelte teveel belust op publiciteit, is de was werkelijk zo vuil als hij hem buiten hangt? Je zou het denken, want als er één land is waar van de ethische bezinning op de voortplantingstechniek en het erfelijkheidsonderzoek werk wordt gemaakt, dan is dat toch Frankrijk.

Ethiek als theater

Henk ten Have en Gerrit Kimsma stellen in hun *Geneeskunde tussen droom en drama. Voortplanting, ethiek en vooruitgang* (Kok-Agora, Kampen 1987) de Franse situatie aan Nederland ten voorbeeld. Daar kent men immers sinds februari 1983 — de eerste verjaardag van Amandine! — het Comité Consultatif National d'Ethique pour les Sciences de la Vie et de la Santé (CCNE). Het enige nationale comité ter wereld met de permanente opdracht om het biologische en medisch-technische onderzoek ethisch te begeleiden. Het is een uniek orgaan, bestaande uit medici, biologen, juristen en ethici uit de representatieve levensbeschouwelijke richtingen. Voorzitter is de grijze eminente professor Jean Bernard, tachtig jaar oud, groot specialist op het gebied van bloedziekten, lid van de Académie Française. Het comité heeft geen regulerende bevoegdheden, maar enkel adviserende. Maar via talrijke publikaties en jaarlijks terugkerende publieke debatten draagt het bij aan de ethische oordeelsvorming op biologisch-medisch gebied. Een verworvenheid, waarop andere landen jaloers mogen zijn.

En toch stelt Testart zich kritisch op tegen deze vorm van ethische bezinning, al roept hijzelf als geen ander om moreel beraad. Dat de ethiek vaak achter de feitelijke ontwikkelingen aanloopt, vertrouwt ook Testart. Maar zijn zorg strekt zich nog verder uit: hij is bang dat de ethiek een verlengstuk, een onderdeel wordt van de technische ontwikkelingen zelf. Nadat hij heeft vastgesteld hoe de voortgangsideologie ook de geneeskunde doordringt; hoe de samenleving, waarin men tot patiënt verklaard wordt voordat men ziek is, het gewaar loopt geheel te medicaliseren; hoe de mens over honderd jaar net zoveel zal verschillen van ons als wij nu van de eerste homo sapiens; hoe de menselijke soort zo langzaam een vorm van suicide pleegt, constateert hij: 'deze zelfdoding is niet met boze opzet bedoeld, maar is het resultaat van een consensus, waaraan iedereen deelneemt. Want er is immers geen andere manier om voort te bestaan, dan door voortuit te gaan. Zo wordt de ethische regulering van ons eigen einde van wezenlijk belang. (...) De ethiek is niet de klodder slagroom die men vaak uitsmeert over de wetenschapstaart. Zij vormt de plek waar de harmonie tussen de mens van vandaag en zijn spookbeeld van morgen ontstaat; zij is de regulator van onze

waanzin om te willen zijn wat we zullen worden' (165).

De ethiek als smeetfunctie van de techniek; het Ethisch Comité als geruststellend alibi voor de biologische revolutie; morele bezinning als versluierende ideologie — speelt hier het revolutionaire studentenvoleren van Testart (hij was in de roerige jaren na 1968 een militant trotskist), de huidige bioloog Testart niet nog wat parten? Is de wijze waarop de ethiek door de staat georganiseerd en geïnstitutionaliseerd wordt — met alle gevaren van professionalisering en verstarring aan instituties eigen — behalve een vloek ook geen zegen?

Toch staat Testart niet alleen in zijn bedenkingen tegen deze vorm van morele bezinning in een ethische danktank als het Comité National. In het tijdschrift *Autrement* dat onlangs een dik nummer wijdde aan: 'L'éthique: corps et âme. Médecins et biologistes à la recherche d'une nouvelle morale' (oktober 1987, nr. 93) betonen diverse Franse onderzoekers zich, in naam van de ethiek, ongelukkig met zoveel ethiek als in de CCNE verzameld is. De socioloog Laurence Gavarini spreekt in dit verband van de spiegel-structuur van zulke medisch-ethische commissies: de wetenschapper maakt zichzelf tot object van ethische bezinning, maar blijft dat doen binnen de voorwaarden die het wetenschappelijk onderzoek zelf aanlegt. Het effect is een soort theatralesing van de ethiek, waarbij een schouwspel wordt opgevoerd waarin de rechter en de aangeklaagden dezelfde zijn. Het aureool van Wijsheid, dat vooral om de grijzende, geruststellend gebarende Bernard hangt, maakt bovendien dat de beperkte bevoegdheden van het Franse Nationale Comité te snel van nood tot deugd worden gemaakt: het CCNE is onthoven aan elke machtswil of belangenstrijd, maar zoekt slechts de Sagesse, die overtuigt met zichzelf en niets anders dan zichzelf. Aldus de indruk die Bernard weet te wekken. Maar is wijsheid alleen voldoende om de technische ontwikkelingen te sturen of wordt de ethiek daarmee op voorhand tot machteloosheid veroordeeld?

In december 1987 riep het Comité evenwel op tot een moratorium op het gebied van genetische manipulatie met menselijke embryo's. Is dit dan geen voorbeeld van een pijnlijke zelfbeperking, waarmee het wetenschappelijk onderzoek zichzelf in eigen vlees snijdt? Gavarini wijst er echter op hoe Jean Bernard vervolgens alles deed om bij zijn collega-medici de indruk te vernieuwen als zou de biologische research zichzelf een halt moeten toeroepen: 'en daarom' — zo liet de voorzitter van het Comité zich ontvallen — 'hebben we het moratorium maar tot bijzonder weinig beperkt.' Tot nog toe, concludeert Gavarini, heeft de aldus georganiseerde ethiek vaak alleen een psychologische functie gehad, en geen morele: die van de geruststelling. En cynisch merkt een andere auteur in dezelfde bundel op, dat ethiek soms datgene lijkt te zijn, waarover specialisten praten als zij bijeenkomen om over ethiek te spreken.

Een roman

Hetzelfde cynisme lijkt Testart te delen als hij zijn onvrede met het biologisch-medisch bedrijf van zich afschrijft in een vorm die hem even ontaakt van zijn verplichtingen als bioloog: hij schreef een roman. In *Simon l'embaumeur ou la solitude du magicien* (François Bourin, 1987) is de anti-held Simon een

veelbelovend jong onderzoeker op het gebied van de voortplanting. Maar hij is ontevreden met zijn bestaan als 'gesalarieerd dienaar van de indonitabele waarheid': een saai leven van artikelen schrijven vol mechanisch proza, klinkers bestuderen en af en toe een congres bezoeken. Hij vervult zijn bestaan als wetenschappelijk ambtenaar voor het avontuur van de commercie, waarbij hij op contract de meest bizarre en perverse fokproducten op de wereld zet. Noach zou ze ongetwijfeld de toegang tot zijn ark hebben geweigerd. Na in deze branche schandaal op schandaal te hebben veroorzaakt, keert hij terug naar zijn staatsbetrekking. Maar nu laat hij zich opnemen in een onderzoeksteam dat slechts in naam meedoet aan het heersende wetenschapsbedrijf. Men publiceert af en toe een artikel als dekmantel, maar in werkelijkheid verricht men biologisch onderzoek dat in de wetenschappelijke vooruitgangsideologie van de bio-medische technologie geen plaats meer heeft: onderzoek, gericht op het wettelijke belang van mensen. Zo wordt Simon, de moderne magiër, lid van een geheim genootschap, dat zich vertakt heeft in een Internationale — zijn jeugderinneringen blijven Testart parten spelen —, subversief van aard, omdat het alleen heilzaam onderzoek wil doen. Het wetenschappelijk onderzoek heeft slechts onbetwist belang als een surrealistisch instrument, dat bijna perfecte oplossingen creëert voor geschapen problemen, is het vonnis van de samenzwervende onderzoekers over het gevestigde wetenschapsbedrijf.

Het genootschap wordt onthuld en deze onthulling ontkent een schandaal. Het prestige van de Universiteit en de waarden van de vooruitgang zijn door Simon en de zijnen immers met voeten getreden! Moegestreden, eenzaam en gedesillusioneerd trekt deze zich vervolgens terug in de provincie. Met slechts één wens: te sterven zonder in de greep te zijn geweest van het medische circuit. En met nog slechts één bezigheid: het kweken van slakken. Tweeslachtige wezens, nu eens mannelijk, dan weer vrouwelijk. Zij planten zich voort zonder het seksuele bewustzijn, dat Simons leven heeft beheerst en geveruimd. Hij, de geavanceerde wetenschapper van het wordende leven, eindigt als een van de producten van de oudste wetenschap: die van de dood. Het vocht dat zijn slakken afscheiden bij hun reproductie balsemt zijn lichaam. Als munnie wordt hij gevonden, slachtoffer van een procedé waarmee de oude Egyptenaren voor het eerst in de geschiedenis van de mensheid het menselijk lichaam binnedrongen. Doodstechniek.

Een Greenpeace-achtige ethiek?

Aan Testart is zeker geen romancier verloren gegaan. Maar duidelijk wordt aan zijn roman dat de voortplantingstechnicus Testart steeds meer moeite heeft om binnen zijn vak het morele evenwicht te bewaren. Een ethiek die die naam waard is, is voor hem slechts die morele bezinning die ook de fundamentele vooronderstellingen van de medische en biologische technologie evalueert. Een ethiek, die zich de vraag van één van zijn roman-biologen eigen maakt: 'Deze technieken transformeren het leven, maar maken zij het ook beter?'

De huisarts Kinsma en de filosoof Ten Have doen dat in hun hierboven genoemde boek. Zij zoeken naar een ethiek voor de moderne voortplantingstechnieken, maar willen deze inbedden in een kritische analyse van de geneeskunde in haar totaliteit. De frusterende ervaring van de ethicus is

daarbij hun uitgangspunt: 'ethiek komt na de techniek' (63). In een beeld uitgedrukt: 'De technologische ontwikkelingen gaan zo snel dat de ethiek nauwelijks op problemen heeft geanticipeerd; ze is eerder als een brandweer van de ene naar de andere vuurhaard geijld. Van de oorzaken van het uitbreken en van de verspreidingsmechanismen van de branden lijkt ze daarentegen nauwelijks notie te hebben' (78).

Evenals Testart beschouwen de auteurs de huidige medische ethiek als een verlengstuk van de medische wetenschap zelf: haar onmacht lijkt er als een a priori te zijn ingebouwd. Niet de vooronderstellingen van de actuele geneeskunde worden kritisch doorgelicht, maar haar effecten mag zij legitimeren en op z'n hoogst wat reguleren. De schrijvers nemen de techniek van de nierdialyse en de harttransplantatie tot voorbeeld, en laten zien hoe bij de invoering van deze technieken de ethiek werd gereduceerd tot een allocatie- en kostenvraagstuk: wie heeft recht op deze techniek? En niet: is deze techniek nodig, en waarom geen andere? Deze ontwikkeling die met de invoering van de stethoscoop en de kootsthermometer begon lijkt met de IVF een kwalitatieve grens te passeren. Hier is de technisch geassisteerde geneeskunde immers niet meer curatief en preventief bezig, maar — en dat des te meer als binnen afzienbare tijd heel de genetische code van de mens in kaart zal zijn gebracht — transformeert zij het leven tot in zijn oorsprongen. De autonoom geworden techniek legitimeert zich steeds als geneeskunde, maar het beroep van wetenschappelijke onderzoekers — Testart gaf het zelf toe — op het lijden van kinderloze echtparen staat vaak in dienst van de voortgang van het eigen onderzoek. Het medische woord 'genezing' staat dan slechts gelijk aan hoge succespercentages in de competitie tussen IVF-centra. De techniek schept haar eigen morele problematiek. Want in de race naar succes en de daaraan gekoppelde financiering van verder onderzoek moeten bijvoorbeeld wel meerdere eicellen hormonaal overgeproduceerd worden en bevrucht. Kinsma en Ten Have wijzen ook op de gechargeerde cijfers. Op het gebied van IVF heerst — een groep Franse onderzoekers bevestigde het onlangs in *Le Monde* — een grote en welbewust overreid gehouden desinformatie. Er wordt met succes cijfers gesjoemeld. Het werkelijke percentage bevallingen waarvan vaststaat dat ze via IVF tot stand gekomen zijn ligt ver beneden de 7%, terwijl in de literatuur overal uit wordt gegaan van het dubbele, aldus het Franse dagblad. En dat bij IVF het merendeel van de betrokken vrouwen in goede gezondheid de kliniek binnenkomt, maar zowel psychisch als lichamelijk ziek en zonder kind er weer uit komt, wordt stelselmatig verzwegen (*Le Monde*, 17/12/87). Een van de ondertekenaars van dit artikel waarin zand in de motor van de IVF wordt gegooid was Jacques Testart.

Techniek: middel of milieu?

Zo schepet de medische technologie haar eigen techniek. Zij staat wel de formulering van toepassingsregels van de ontwikkelde technieken toe, maar zodra deze een keer zijn ontwikkeld staan ze binnen de kortste tijd ook in de ethiek als legitiem te boek. Een voorbeeld van zo'n gebonden medische ethiek levert de arts Doeke Post in het door hem geredigeerde *Ter Sprake-deelje 'Wat doen we met de voortplanting? Een medische en ethische kijk op moderne*

voortplantingstechnieken (Meinema, Delft 1987). Het boekje neemt een pastoraal uitgangspunt in de nood van kinderloze echtparen en beschouwt de IVF als een techniek die zich aandient om zowel ten goede als ten kwade te worden gebruikt. Onder dat laatste worden dan bijv. genetische manipulatie en experimenten met embryo's gerekend.

Zowel de medicus Post als de theoloog Mellema wijzen in hun bijdrage op het gevaar dat mensen de Schepper naar de kroon willen steken. Maar na het trieste praktijkrelaas van een kinderloos echtpaar dat tenslotte zijn toevlucht neemt tot een (vergeefse) IVF-behandeling, staat deze techniek voor Post niet meer ter discussie: 'Wij doen als maatschappij de kinderloze echtparen die in aanmerking komen voor IVF veel aan, door de capaciteit van deze techniek niet te vergroten' (36). De samenleving staat a.h.w. moreel schuldig tegenover het kinderloze echtpaar, als zij IVF laat voor wat het nu nog is: een gebrekkig middel met laag rendement. Moreel geboden is perfectionering en verdere uitbouw van een techniek, die zelf niet meer *Ter Sprake* kan worden gebracht. Meer nog: ethiek wordt vertaald in termen van deze techniek (capaciteitsvergroting) en als was het om Kinsma en Ten Have te pletteren direct daaropvolgend in een kostenvraagstuk: Post zet zijn ja tegen een vervolmaking van de IVF-techniek (waarbij het niet zonder hormonaal gestimuleerde overproductie en bevruchting van meerdere eicellen zal gaan) meteen om in een verwijzing naar prioriteiten in de gezondheidszorg.

Een pastoor zal zich herkennen in de medicus die een kinderloos echtpaar helpen kan door het door te verwijzen voor een IVF-behandeling. Wat is er mooier dan de nood van de huiskamer te kunnen vertalen in een verzoek in de spreekkamer? Maar een werkelijk pastorale ethiek zal behalve een hart voor het kinderloze echtpaar ook oog moeten hebben voor de eigen dynamiek van laboratoria, die een onvruchtbaarheidsbehandeling niet als eindpunt, maar als bijeffect beschouwt. Medische ethiek vraagt om een kritische filosofie van de techniek, of zij is geen volwaardige ethiek meer. Een ethiek die zich in de rol van trapleuning laat dwingen, zal nooit meer kunnen doen dan voorkomen dat de techniek verongelukt; zij zal nooit het looppad zelf kunnen verleggen.

Maar is er een alternatief? Laat zich zo eenvoudig een punt buiten de huidige technische geneeskunde kiezen? Kinsma en Ten Have zoeken er naar. Zij willen een offensieve ethiek ontwikkelen, die op Greenpeace-achtige wijze het schip van de medische technologie in het vaarwater zit. Maar dat zij daarbij o.m. hulp verwachten van en verwijzen naar een structuur als het Franse Ethisch Comité, moet na het voorgaande sceptisch stemmen. En om in het door hen gebruikte beeld te blijven: zitten we allemaal niet, of we willen of niet, in hetzelfde schuitje? Blijft een kritiek op de technologische ontwikkelingen niet altijd behept met ambivalentie? Zelfs de meest fervente criticus van de gemiddeldiseerde samenleving is zijn chirurg innig dankbaar als deze hem verlost van een ontstoken blindedarm. Er is geen 'buiten' aan de techniek, ook niet aan de medische. Techniek is het *milieu* waarin we leven (Jacques Ellul), de lucht die wij ademen, de grond waarop wij staan. Zij is geen *middel* meer dat we hetzij ten goede, hetzij ten kwade zouden kunnen benutten en naar believen kunnen laten staan. Ook de theoloog en ethicus die over moderne

voortplantingstechnieken nadenkt, doet dat als homo technicus. Een medische of pastorale benadering die dit niet verdisconteert, en IVF alleen vanuit de optiek van kinderloosheid benadert als een technisch aanbod op een bestaande menselijke vraag, ziet niet dat de techniek ook haar eigen vraag schept. Op een internationaal colloquium in Toulouse, in oktober 1987 kwam Testart opnieuw met een veelzeggend cijfer: bij 50 % van alle huidige IVF-aanragen gaat het inmiddels niet meer om een onvruchtbaarheidsbehandeling, maar om de medicalisering van een voortplanting die in principe ook in de slaapkamer had kunnen geschieden (Le Monde, 17/10/1987).

De Hof van Eden

Techniek is mensenwerk, jazeke. Maar techniek werkt ook in op de mens en verandert hem. Zo, dat de mens ook een werk van de techniek wordt. De filosoof Michel Serres doordentt deze dialectiek in de inleiding die hij schreef voor *L'Oeuf transparent* van Testart. De mens, zo stelt hij daar, is dat dier, dat zichzelf aan zijn omgeving verliest. Vitale lichaamsfuncties heeft hij aan zijn sociale leefmilieu afgestaan. Zijn milieu wordt orgaan. De menselijke cultuur is zijn natuur.

In de moderne voortplantingstechnieken vervuiterlijkt het lichaam opnieuw één van zijn functies, en wel één die zijn identiteit als mens uitmaakt. Zijn oorsprong is uit het donker van de moederschot gehaald, transparant geworden en vrijgegeven voor wat een mensenhand er mee doen wil. Zo buigt de techniek — ooit misschien een materieel middel tot een menselijk doel — zich terug over haar eigen begin: de mens wordt techniek, zijn oorsprong wordt materie. Het betreft hier geen 'visie' op het mens-zijn, geen 'wijze van spreken', zoals J. P. Mellema in zijn bijdrage aan het *Ter Sprake-boekje* beweert (45), maar een anthropologisch feit in het technisch tijdvak. Het technisch milieu staat het idealisme van een mens-visie waarin het kenmerkende van het mens-zijn zich religieus of filosofisch aan de techniek zou kunnen onttrekken niet meer toe.

Serres laat zien wat er voor de ethiek verandert nu de techniek zich tot in de oorsprongen van de mens begeeft. De transparant geworden oorsprong verandert ingrijpend ons begrip van tijd. In het menselijke genotype sluimert immers het mogelijke. Dat wat uit een mens aan geschiedenis groeien kan is er a.h.w. in opgesloten. De virtuele tijd is in het genoom opgeslagen. In ons erfelijkheids-onderzoek leggen wij de hand op deze zee van mogelijkheden, de opslagplaats van het virtuele die Leibniz in de 17e eeuw nog in de Raad Gods situeerde. Niet allereerst God de Schepper, maar zijn Voorzienigheid is hier in het geding (en, zo kunnen we eraan toevoegen, praktiseert de medicus die beslist welk embryo wordt ingeplant en welk niet, niet de dubbele predestinatie?).

Tot nog toe hield de biologie zich bezig met het in kaart brengen van één Hof van Eden, met het inventariseren van één ark van Noach. Voortaan vaart er echter een vloot arken en bestaan er duizend mogelijke paradizes. Wij hebben de hand gelegd op het potentiële, we leven niet meer in dat wat is, maar in dat wat zou kunnen zijn. De ethiek die zich tot nog toe keurig aan deze zijde van de scheiding tussen dat wat zou moeten zijn en dat wat is (het terrein van de wetenschap immers) ophield, verhuist daarmee van plaats. Deze scheiding, dit

voorhangsel scheurt. De bioloog wordt zelf ethicus tegen wil en dank, nu zijn kennen zich richt op het mogelijke en geen inventarisatie van het feitelijke meer is. Wat hij onderzoekt en wat hij niet onderzoekt is een morele keuze: het mogelijke blijft slumen en in zichzelf opgevoeden of het wordt tot leven gewekt. De mens treedt binnen in de Raad Gods.

Deze mens van morgen die wij kunstmatig voort zullen planten zal nog meer van ons verschillen dan wij verschillen van de homo sapiens, zegt Serres Testart na. 'Wij organiseren dus zonder ons er rekenschap van te geven het vergeten van de mens die wij zijn; wij herinneren ons onszelf al nauwelijks meer. Moet er gezegd worden dat de waarheid door de oude Grieken als het omgekeerde van een dergelijk vergeten werd gedefinieerd? Deze vergetelheid jaagt angst aan.'

Somber gefilosofeer van een Frans wijsgeer? Die in de jaren zestig teveel over de Dood van de Mens gelezen heeft en Heidegger en diens Seinsvergeessenheit nog serieus schijnt te nemen? Jean-Louis Baudouin en Catherine Labrusse-Riou zijn mensen met een praktisch inslag en van een nuchtere professie en komen desondanks tot eenzelfde slotom. Deze twee juristen schreven onlangs een studie over de moderne voortplantingstechnieken, *Produire l'homme: quel droit? Étude juridique et éthique des procréations artificielles* (Presses Universitaires de France, 1987). Kimsma en Ten Have wijzen er in hun boek op hoe ethici vaak, om het mijneveld van de voortplantingstechnieken veilig door te komen, doorverwijzen naar het recht, dat morele kwesties formaliseert en in procedure-regels vertaalt. Hoe wonderlijk is het dan deze twee Franse rechtswetenschappers telkens de omgekeerde beweging zien te maken door voortdurend van het recht naar de ethiek te verwijzen. De grondslagen van de samenleving zijn in het geding, anthropologische structuren vallen uiteen, de culturele evidenties die de identiteit van een mens tot nog toe uitmaakten (dat je een man of vrouw bent, een vader en moeder hebt, door anderen gewenst en geaccepteerd bent) worden betwist — de beide juristen vragen bij dit alles zelfs om meer dan ethiek, het ontbreekt hen aan metafysica (283). Terwijl er soms badinerend gesproken wordt over het 'recht op een kind' en over IVF als de techniek die daarbij 'een handje helpt', voltrekt zich een omwenteling die zijn weerga niet kent. 'Is er misschien een of ander Hiroshima van de biologie noodzakelijk, voordat we ons voldoende daarvan bewust worden?', vragen Baudouin en Labrusse-Riou zich — retorisch natuurlijk — af (143).

Tot nog toe hield de ethiek zich bezig met de vraag hoe mensen zouden moeten veranderen. Voortaan staat ook de vraag ter discussie of wij niet de mens moeten blijven die wij zijn.

januari 1988.